

ARANA, Aitor. *Zaraitzuko hiztegia.*

Nafarroako Gobernua. *Hiria* argit. 2001, 405 or.

Luis Maria MUJICA

Beti da pozgarri galtzear –edo erabat itzalia– dagoen zerbait suspertzea eta hurrengo belaunaldiei ondare baten lekukotza uztea. Aitor Arana idazle ezagunak, horixe egin digu, Nafarroako Gobernuaren laguntzaz, *Hiria* argitaletxeak kanporatu digun liburuki honekin. Non eta Zaraitzun emazteki arras zaharkitu baten ahotik bertako euskalkiaren azken aztarna biziak biltzen jardun du, eta horren, berri ez ezik, uzta oparoa eman digu. Guk gerok bagenuen bertako euskalkiaren hondamendiaren berri hurbila, eta min handia hartzen genuen, Nafarroan zehar ibiltari, Zaraitzura hurreratzen ginen ba-koitzean. Otsagin eta Ezkarotzen bazela oraindik euskaldunen bat, balna, bereziki, Espartzan entzuna genuen, eta, zehazki orain hamabost bat urte Dionisia Garate anderea eta Jaxinto Pérez Barberena gizasemearekin zaraitzueraz xardokitzeko (hitz egiteko) parada izan genuen. Aranak berak hitzaurrean aitortzen du Garate andeari so-lasaldiak hartu genizkiola kasete batean, eta altxor hura maitasue-nez eta arduraz gorde izan dugu. Gehiago, *Poeta baten narrazio nagiak* (Aurrezki Kutxa, Irun saria, 1986) deituriko liburukian nire Zaraitzu eta Aezkoako ibilaldien berri literarioa –modu solte eta bapa-tekoan– eskaini genuen.

Asko maite dugu Nafarroa, eta ez gara indifente edo hotz ge-ratzen euskarak bertan orain arte emaniko desagertze gaitzarekin. Batez ere, XVIII-XIX eta XX. mende gehienean bere krisia eskerga izan da, esperantza oro ezkutatzera. Ehun eta laurogei urtetan, gehienbat, Nafarroan euskara odolusten etorri da, modu desitxuro-so, zalu eta lotsagarrian; zehazkiago, XIX.mendetik hona Nafarroak, besteak beste, Untziti, Izagaondoa, Ibargolti, Longida, Urraul blak,

Artzibar, Lizasolan, Eguesibar, Aranguren, Ezkabarte, Xulapain, Itza, Oltza, Etxauri, Galar, Iltzarbe, Gesalatzte Ibarak –osoro edo parte batean– euskaldun izatetik erdaldun izatera igaro dira, euren hedakuntza geografikoa Gipuzkoa osoa baino handiagoa izaki. Baina, geroa ere, hizkuntz-hondamen horrek bere hartan jarraitu du XX. mendean Erronkari, Erroibar eta Aezkoa kasuetan –eta, azkenik, liburu honetan biltzen den lexikoaren kokagunean, hots, Zaraitzuko Ibar osoan–. Nafarroak hondamendi moral eta patrimonial (ondarezko) asko jasan ditu bere kondairan, baina, gure ustean, bere euskal hats linguistikoaren zati handi baten heriotza izan da larrienetakoa. Ez dakigu zenbaitean den ohardun nafarra galera honen larriaz, baina eginiko kalteak neurri bereziak hartzea eskatzen du erakunde politikoek aldetik. Minduraz ikusten dugu, bestalde, erakunde laguntza ez datorrela behar bezalako suhartasunez, eta agintarietako norbait bertako euskalkien zale ageri bada ere –euskara batuaren kontrarrean, maiz– lehiak ez dira garaiz iristen, nafar euskalkien ikuspegia egun makurra eta larria delarik. Ezin ditugu konprenitu azkenaldiko jarrera zipotzak *lingua navarrorum* delakoari buruz. Nork ditu erruak? Zergatik politizatu da auzia hainbeste?

Aitor Aranek Zaraitzuko euskararen alderdi lexikalak –hiztegia, noski– eskaintzerakoan hitzen ordaina euskara batura ekarri du, hots, zaraitzuar hitzel euskara standarrena albojarri die esanahia. Ongi deritzogu erabakiari, baina, horretan hutsune adierazkorra atzematen dugu, tamalez, egun Zaraitzuko euskaldungoa %-eko 20.ra iristen ez delarik (eta euskaldun horiek gehienbat euskara batuaren eremukoak dira, eta ez al zen egokiagoa izanen gaztelania ere kontuan hartzea terminoen ordaina ematerakoan? Gure iritzian, liburuaren alde praktikoa hori eskatzen zuen, ez baita argitaratu behar liburukirik hedakuntza –eta ulergarritasuna– aintzakotzat hartu gabe. Apriorismo eta utopia guztitik ihes eginda, egungo egitate soziala da zaraitzuar gehienek ez dakitela euskara da, eta liburu honen uztara hurbiltzeko biderik zuzena gaztelania da –eta, betेरik ezean, ballapilde hori erabiltzekoa zen–.

Bestalde, liburuari, fonetikaren aldetik, oraindik zehaztopen gehiago eskatuko nioke; zaraitzueraren originaltasuna –gure euskalkien *corpusean*– hor baitago; nabardura fonetikoak, kasu, guk hurbilgotik jarriko genituzke hiztegiaren orrietan (eta ez hitzaurrean soilik). Era berean, komeni zen zaraitzueran postua gure euskalkietan

argiago kokatzea, Bonaparte, Azkue, Irigarai eta besteen iritzia nabarmenago aipatuz. Zinez, erronkari eta zaraitzua –Aezkoera gutxiago– ditugu Nafarroan hegoaldeko beste euskaretatik urrunen kausitzen diren aldakia.

Aldiz, liburuaren presentazioa duina da espazio edo gune alde-
tik. Argitalpena, funtsean, hiztegia dugu, handik eta hemendik hartu-
riko iturri idatziak, batez ere, harakatu ondoren sortua. Honelako
lanetan (hau da, euskalki ez oso hedatuen kasuan) iturrien falta
nabaria izaten da, eta kasu honetan ere bai, nahiz ez beste ibarreta-
ko azpieuskalkien kasu hipotetikoan neurri berean (ezen Erronkari
eta Zaraitzuko testu idatzen kopurua nagusiagoa da). Hain zuzen,
hor daude Bonaparteren, Azkue, Zoilo Moso, Federiko eta Ziriako
Garralda, Sanper eta Urrutiaren lanak. Eta horiei eranstekoak dira,
bereziki, Antonia Gartzia-aren ahozko lekukotza estimagarriak. Oroian
dut, oraindik, zelako zirraraz jaso nion Dionisia Garate emazteki adin-
duari harako "gipuzkoanoa, xin zra, deskonpondruik nago". Za-
raitzuko hizkeraren arkanoak ireki zitzaizkidan hitz haiek entzutean,
eta berehala konprenitu nuen zaraitzuar euskaldun batzuek azken
hiruroregi urteotan, gutxienez, jasaniko isilune gaitza. Garate ande-
reak ez zuen xardokitzen –hitz egiten– jada euskararik bere sendian
eta baranoan, Espartza herria ere geroz eta erdaldunagoa baitzen
(eta elizan ere, abade batzuk kenduta, hizkuntzaren gabezia nabaria
zen sermola eta dotrina-erakusketetan). Horrelako jarrera zipotz anitz
Nafarroa Garaian mendetan etxekoa izaniko mintzairarekiko.

Aitor Aranak ukan ditu, noski, beste zailtasunak. Hitzak idaztera-
koan –eta Azkue berak ere– testu-biltzailleek ez zekiten nola jokatu
transkripzioetan. Mitxelenaren kexua hor dago. Ikusten dugunez,
aranari Antonia Gartzia- anderearen lekuko oralak jasotzean gauza
bera agitu zaila, ze urte anitzetan emazteki bere mintzaira propioan
xardokitu gabe egon zen; hala ere, autorea ahalegindu da ahoskera-
ren alderdiak, adibidez, tt, tx, ts, tz, x ,s, z txistukarietan zintzotasu-
nez jokatzeko.

Aranak 6.000 hitzez osaturiko hiztegi mardula laga digu, arter-
tzailleek gerora azpieuskalkiaren ezagutzarako iturri sendoa ukan de-
zaten. Lehen adierazi dugunez, hala ere, desiratzekoa izanen zen
albo-alboan gaztelaniar esanahia eskaintzea zaraitzuar gehienentzat
aspaldiko mintzaira arrotza baitzirel, tamalez, gaur. Noski, altxor lin-
gustiko hain bereziaz jabetzeko lehen guraria Zaraitzu bertakoek

ukan behar lukete, eta, egun, haurrek eta gazteek, ikastola eta gau-eskoletan euskalduntzeko parada dutenean, euskaran bertako euskalkia kontuan izanda garatzea itxurazkoa litzateke –bestenaz, Arana-ren lan eskerga hutsean geratzeko arriskuan dago (ze bere asmoan, hizkuntzalariei tresna berezia emateaz gain, euskalkiaren berreskurapena dago). Zaraitzuko Hiztegia argitaratzeak ekimen berezia eskatzen dio Zaraitzuko jendeari, hau da, etxeko mintzaira zaharra (euskara standarra utzi gabe) errekuperatzeko tenorean jartzea, gutxienez, haur eta gazteen kasuan. Eskabide honek noski, planteamendu berriak lituzke ikastola edo eta ikastetxe publikoaren esparruan. Ildo hori egiteko tresna egokia dugu hiztegi hau (eta, nola ez, liburukiak beste osagarria eskatzen du zaraitzuerara hurreratzeko gramatika, sintaxia, solas eta beste ariketen aldetik...). Honelako lan batean komeni da onura praktikoa kontuan edukitzea, hiztegia gerta ez dadin halako erronka editorial hutsa.

Esan beharrik ez dago, Aranaren liburukia Nafarroako euskalki desagertu bat berreskuratzeko paradan jarri behar dela, eta azken mende eta erdian zaraitzuerak jasan duen bazterketa gainditzeko aukera ezinobea da. Gure aldetik, Nafarroako Gobernuari beste ibar eta eskualdeetako euskalki desagertuekin bestainbeste bultzatzea eskatzen diogu, garbi baitaukagu euskararen arloan eginiko oro bere ondare kulturalaren onerako dela –eta horrela azken mendeetako euskararekiko diglosiazko jarrera dekadente eta mespretxatzailleak garaitzeko moldean jartzen da euskaldun guztion aitzinean. Ene baitan Espartzako Dionisia Garateren "Gipuzkoanoa, xin zra..." agurra errepikatzen da miresmenez.